

Յ Ո Ւ Յ Ա Վ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀԻՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ

ՄԻԱՅՆ ԵՐԿՈՒ ԿՕՍԿ

Իբրեւ ատաղձ Հայ տպագրութեան պատմութեան, մենք առ այժմ հրատարակութեան կուտանք, պատուական «Բանասեր» ամսաթերթին մէջ. «Հայերէն հին տպագրութեան» հետեւեալ ցուցակն, առանց յաւակնելով ըսելու թէ՛ մեր այս ցուցակն իր մէջ կը պարունակէ ամբողջ հին տպագրութիւններն, Այո՛, մենք այնպէս կը կարծենք թէ պիտի գտնուին նաեւ հին տպագրութիւններ, որոնք թերեւս անծանօթ մնացած են մեզի մինչեւ ցայսօր, թէեւ այս հաւաքման գործին համար աշխատած ու ժամանակ տուած ենք քսան երկար տարիներ, եւ պիտի աշխատինք նաեւ ասկէց վերջն ալ ո՛րքան որ հնարաւոր է :

Կը խնդրենք յարգոյ ընթերցողներէն որ, մեր այս գործին թելաթիւններուն վրայ ներողամիտ աչօք նային, եւ եթէ կարելի է փութան նաեւ ամբողջացնել պակասներն :

1512 — 1513

ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՏՊԱԳՐԵԱԼԻՔ

(Յակոբեան տպագրութիւնք)

1. ՊԱՐԶԱՏՈՒՄԱՐ. (Ա. տպագրութիւն)

Տպագրեալ 'ի Թուականին Հայոց ԶԿԱ. (= 1512), 'ի Վենետիկ, 'ի Տպարանի D. I. Z. A :

Ծանօթութիւն. — Այս մատեանէն կը գտնուի օրինակ մը՝ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Մատենադարանին մէջ, եւ երկու օրինակ ալ՝ Վիեննայի Մխիթարեանց Մատենադարանին մէջ :

2. ՊԱՏԱՐԱԳԱՏԵՏՐ. (Ա. Տպգր.)

Տպագրեալ 'ի Թուականին Հայոց ԶԿԲ. (= 1513), 'ի Վենետիկ, 'ի Տպարանի D. I. Z. A :

Ծանփոյթ. — Պատարագատետր է սա Յի Բի Այ :

Յիշատակարանը . — «Գրեցաւ Սբ. տառս ի ԶԿԲ. (= 1513) , 'ի Ժապապն . քաղաքս ի Վէնէժ որ է Վէնէտիկ , Ֆրանկոսիան . ձեռամբ մէլապարս յակորին , ու զոր կարգայր մեղաց թողու թիւն խնդրեցէր այ . » :
Ծանօթ . — Օրինակ մը կը գտնուի Սբրոց Յակոբեանց Մատենադարանին մէջ յԵրուսաղէմ , եւ օրինակ մըն ալ Տրդատ Եպս . Պալեանի անձնականին յատուկ գրատանը մէջ :

3. ՈՒՐԲԱԹԱԳԻՐԲ .

Տպագրեալ 'ի թուին Հայոց ԶԿԲ. (= 1513) , ի Վենետիկ , 'ի Տըպարանի D. I. Z. A. — Ուրբաթագրքի հետ միասին տպուած է նաեւ 'Կիպրիանոս :

Ճակատը . — Անուն գրոցս է սբ. ուրբաթագիրք :

Ծանօթ . — Սոյն մատեանէն կը գտնուին , օրինակ մը՝ ի Մատենադարանի Մխիթարեանց Վենետիկոյ , օրինակ մը՝ Սբրոց Յակոբեանց Մատենադարանին մէջ յԵրուսաղէմ , եւ օրինակ մըն ալ՝ Տրդատ Եպս . Պալեանի անձնական գրատանը մէջ :

4. ՏԱՂԱՐԱՆ . (Ա. Տպգր .)

Տպագրեալ ի թուին Հայոց ԶԿԲ. (= 1513) . ի Վենետիկ , 'ի Տըպարանի D. I. Z. A. :

Ճակատը . — Տաղարան է սայ . հոգոյ եւ մարմնոյ :

Ծանօթ . — Սոյն մատեանէն կը գտնուին , երկու օրինակ՝ Սբրոց Յակոբեանց Մատենադարանին մէջ յԵրուսաղէմ , եւ մի օրինակ ալ՝ Տրդատ Եպս . Պալեանի անձնական գրատանը մէջ :

5. ԱՂԹԱՐԲ .

Տպագրեալ ի թուին Հայոց ԶԿԲ. (= 1513) . 'ի Վենետիկ , 'ի Տըպարանի D. I. Z. A. — Աղթարքի հետ միասին տպուած է նաեւ՝ Հեթիւմարան Ճալալիսի :

Ծանօթ . — Սոյն մատեանէն կը գտնուին , օրինակ մը՝ Սբրոց Յակոբեանց Մատենադարանին մէջ յԵրուսաղէմ , օրինակ մը՝ Վենետիկոյ Մխիթարեանց , օրինակ մը՝ Կեսարիոյ Ս . Կարապետի Վանուց , եւ օրինակ մըն ալ՝ Կեսարիոյ թեմերէն Մուսնուստուն գիւղի Ս . Եկեղեցւոյ գրատանց մէջ , — Ինչպէս կ'երեւի այս Յակոբեանց տպագրութենէն մինչեւ ցայժմ հինգ մատեաններ միայն ծանօթացած են մեզի որոնց վրայ մանրամասն գրուած՝ եւ գրած ենք նաեւ մենք , «Հանդիս Ամսօրեայ» ուսումնաթերթին մէջ , (Տես անդ 1889 երես 210 , 1890 եր . 162 , 1894 եր . 357) :

1565 — 1569

ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՏՊԱԳՐԵԱԼՔ

(Արգարեան տպարոտըննք)

1. ՍՍՂՄՈՍ . (Ա. Տպգր. 1565ին)

Ճակատք . — Չունի , բայց ճակտին տեղ երկու պատկերներ դրուած են դէմ առ դէմ :

Ա. Յիշատակարան . — «Ի թուականիս Հայոց Ռ. Ժ. Դ. ամին ես թուստացի արգար դպիրս խնդրեցի զայս նոր գիր , ի հոռմ ի Պետրոս փափուն , եւ երես հրաման չինելու , բարեխօսութեամբ այս կարտինայաց եւ այս Եպիսկոպոսին , եւ իմ զբայմիտ սուլտանչայ որդւոյս : Եւ եկեալ ի գեղեցիկ նաւահանկիստ մայրաքաղաքն որ կոչի Վանատիկ , ի թագաւորութեան Ելիւրիմոն դուճին , եւ չինեցաք զայս նոր գիր եւ զայս փառքըր մեկնիչս սաղմոսաց » :

Բ. Յիշատակարան . — «... Կազմեցաւ Սուրբ երգարանս դաւթի լաւ եւ յընտիր աւրինակէ Գառնեցոյ վարդապետի , ի թուականի Հայոց Ռ. Ժ. Է. մայիս Ժէ , աւրն ուրբաթ , ժր. ժամի... առ ոտս Միլքիսեղեկ Եպիսկոպոսին , ի մայրաքաղաքն Վանատիկ , ընդ հովանեաւ Սուրբ մարկոս Աւետարանչին ի հայոց հոգեատունն , ի ժամանակ սիմոնի... յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զաշխատողքս սորա , զառաջինք եւ զմիջինք եւ զվերջինքն , եւ աստուած յիշէ զձեզ իւր միւսանգամ զալուստս... ամէնն . Բ. Ճ. Կ. Բ. թուիտ է . ամէնն կոխած է , եւ իսկի գրչադիր չիկայ ի գիրքս , բաւ է » :

Մանօթ . — Թերի եւ անկատար օրինակ մը կը գտնուի , ի Մխիթարեանց Մատենադարանի Վեներեկոյ , եւ ամբողջ օրինակ մը ի Միլան Յամբրոսեան Մատենադարանի մէջ :

2. ՓՈԲՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ կամ ԱՅԲԲԵՆԱՐԱՆ . (Ա. Տպգր. 1567ին)

Տպագրեալ ի Կ. Պոլիս ի Տպարանի Արգարու :

Մանօթ . — Ընկալահրճեան Մաղաքիա արեղայէն աւանդուած է , որ՝ «Ռ. Ժ. Զ. (= 1567) , ի Հայրապետութեան Հայոց Տեառն Միքայելի ԻԱ. ամի Կաթողիկոսութեանն , ի Մայրաքաղաքն Կոստանդնուպոլիս , յերկրորդի ամի թագաւորութեանն Օսմանցի ոչ Սուլթան Սէլիմի , եւ ի չորրորդ ամի Պատրիարքութեան Տէր Յակոբ րաբունապետի Կոստանդնուպոլսոյ առ ոտս Յովհաննէս Եպիսկոպոսին , ընդ հովանեաւ Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցւոյն Հայոց , եղեւ ստանկայ , այսինքն պատնայ գիր , եւ տպեցաւ Փոքր քերականութիւն տղայոց , ձեռամբ անարժան կնքադիր դպրի մերս Յովորին » :

3. ՏՕՆԱՑՈՅԾ. (Ա. Տպգր. 1568ին)

Տպագրեալ ի Կ. Պոլիս ի Տպարանի Արգարու :

Ծանօթ. — Նոյնպէս յիշեալ Մաղաքիա Արեղան կ'աւանդէ, «Ռ. Ժ. Է. (= 1568), Կոստանդնուպոլիս նոր ստանկիայ գիր սահմանեցին ի Հայրապետութեան Տեառն Միքայելին Էջմիածնի, եւ ի Պատրիարքութեան Կոստանդնուպոլսոյ Տէր Յակոբին, ընդ հովանեաւ Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցւոյն, ձեռամբ Խորվիրապցի Առաքեալ Արեղային. արհեստագործութեամբ Արկար դպրին եւ իւր թագաւարմ Անտոնինոս Սուլթան Սարկաւագին, որոյ գրովքն ապեալ Տօնացոյցս յառաջ բերեն» :

Սոյն մատենէն պակասաւոր օրինակ մը կը գտնուի, ի Մատենադարանի Միթարեանց Վիեննայի :

4. ՏԱՂԱՐԱՆ. (Ա. Տպգր. 1568ին)

Տպագրեալ ի Կ. Պոլիս ի Տպարանի Արգարու :

Ճակատ. — Չունի :

Թիշասակարան. — «Թվին Ռ. Ժ. Է. յունիս տպագրեցաւ ձեռամբ Ֆառմանիոյ» :

Ծանօթ. — Օրինակ մը կը գտնուի Կերլայի Հայոց եկեղեցւոյն մէջ :

5. ԺԱՄԱԳԻՐՔ. — (Ա. Տպգր.)

Ճակատ. — Ժամագիրք համառօտեալ աղաւթմատուց :

Թիշասակարանը. — Ի թուղթն 58. «Գրեցաւ Աղաւթմատուցս, թըվին Ռ. Ժ. Է. ապրիլ իէ» :

6. ՊՍԱՐԱՔԱՏԵՏՐ. (Բ. Տպգր.)

Թիշասակարանը. — «ԿԱԶմեցաւ Աղաւթմատուցն եւ Պատարագաւ մատուցս ի թվականիս հայոց Ռ. Ժ. Է. (= 1568) մայիս... աւրն եշարթի, ի հայրապետութի. տր. միքայէլ... ի մայրաքաղաքն ըստամբաւ, ընդ հովանեաւ Ար. Նիկողոսին առ ոտս տր. Յակոբ, բաբունայպետ (պա)տրիագին, Կամակցութր. այս քահանայիցս եւ... ի քսան ոմի տր. սահակին եւ սարգիս եւ, եւ խորվիրապցի առաքել արեղին, իւ մղսեսի ուսումին, խօճա տղվաթինայ եւ... հաւատորի տիրացու մէ... ին, խաչատուրին Անանիային մղսեսի Յոհան, յիշեցէր ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զաշխատող սորա զառաջինքն եւ զվերջինքս զարվեստիս, . . թեւայգիրքն որ անձամբ աշխատեցան, եւ . . ըստացան, զխոճայ մուրատն, եւ զմղսեսի Ֆ. . . ն, տիրացու մարտիրոսն, իպրահիման Սատա . . րն, եւ տոնեւն եւ խաթունփաշան կրկին յիշեցէր ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր եւ զարվեստի շինաւղն Արգար դպիրս կենակիցք եւ զհայրն իմ մղսեսի . . . կ եւ զմայրն իմ, մղսեսի յ'եւան եւ զգերաբոյս . . . զաւակս տիրացու Սուլթանն Ած. յիշէ զիւր միւսանպատ գալուստն ամէն» :

Մանօր. — Մեր ձեռքը եղած օրինակին մէջ սկիզբէն չորս՝ եւ վերջերէն երեք թուղթեր ինկած են, Յիշատակարանին մէջ կէտադրութեամբ անցանք այն բառերն որոնք անընթեռնի եղած են՝ յիշատակարանի վերջին թղթին մասամբ մաշած ըլլալուն համար։ Արգարի մօրը անունը կը կարդանք թէ Եւա է. ի՛նչ մեծ բարեբախտութիւն պիտի ըլլար եթէ յիշատակարանին մէջ կարդացուէր նաեւ հօրը անունն ալ. վերջին կ'զիւրէն կրնա՞նք արդեօք հետեւցնել թէ Ահակ էր. բայց շատ տարակուսելի։ Մատենաս է ժ.Գ. Թերթ, ամէն մէկ թերթը ութական թուղթ (= 104 կամ 208 էջ), պակաս (ինկածներն) են եօթը, այժմ մնացած է միայն 97 թուղթք։ Ժամագիրքը՝ սկիզբէն մինչեւ 64դ թղթին վերջը կը լրանայ. ապա կը սկսի Պատարագամատոյցը։ Տպագրութեան տառերու ձեւն նման է ժ.Ե. դարու ձեռագրաց տառերուն։ Ջարդագիրք կան տեղ տեղ, Խորագիրք շատ տեղ կարմրով են, թէ եւ ընդհանրապէս նոյն տառերով, տեղ տեղ ալ նոյնաձեւ բուրգիւր մանր տառերով տողեր ալ կը տեսնուին։

7. ՅԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ. (Ա. Տպգր.)

8. ՄԱՇՏՈՑ. — (Ա. Տպգր.)

Մանօր. — Այս երկու գիրքերն ալ կը վերագրուին Արգարի, իբր թէ՛ առաջինը տպագրած ըլլայ վենետիկի մէջ 1565, եւ երկրորդն՝ Կ. Պոլսոյ մէջ 1569ին։ Մաշտոցի մասին յիշատակութիւն մը կը գտնենք Մատենադրութեան մէջ (Տպ. 1883 վենետիկ) այսպէս. «... որուն միայն քանի մը թերթերն հասած են մեր ձեռքը։ Տառքն ձեռագրաց տառից ձեւոց նման, ինչպէս... ժամագրոց եւ Աղթարաց... »։

ԿԱՊԵՏ

Մ. ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՅԻՈՅ ՍԷԿ ՆՈՐ ՁԵՌԱԳԻՐԻ

13 Norham Gardens,
Oxford, 5. 4. 1903

Monsieur

Je viens de recevoir l'avis selon lequel on va publier une nouvelle édition des Historiens Arméniens.

J'espère que les savants rédacteurs ne négligeront pas un MS de *Մովսէս Կաղանկատուացի* nouvellement acquis par le Musée Britannique.

Pour démontrer la haute valeur de ce MS j'ajoute pour votre revue une collation de trois pages (12, 13 et 14) seulement de l'édition imprimée de Moscou, livre I, chap. 10.

Votre très dévoué

FRED. C. CONYBEARE